

АЦЭНКА МОВЫ І ВЫМАЎЛЕННЯ АСОБЫ У МЯНУШКАХ ГОМЕЛЬШЧЫНЫ

Прадметам апісання ў дадзеным артыкуле з'яўляюцца мянушкі — агульныя ўласныя імёны з індыўдуальна-характарызуючым тыпам значэння. Тэрмін «агульнае ўласнае» выкарыстоўваецца намі для характарыстыкі тых лексем, якія рэгулярна ўжываюцца ў камунікацыі для вылучэння аднаго рэферэнта. Індыўдуальна-характарызуючае значэнне разглядаецца як вынік адлюстравання рэчаіснасці ў працэсе пазнавальнай дзейнасці людзей, як элемент устойлівых адносін паміж імі, як кампанент меркаванняў і звычайў народа з мэтай вылучэння адной асобы.

Працэс фарміравання і аб'ектывізацыі дадзенага значэння ёсць перш за ўсё дэрывацыйны працэс: мянушкі вылучаюцца ў якасці «другасных» знакаў; залежнасць семантыкі мянушак ад матывуючых іх лексем не выклікае ніякага сумнення. Семы матывуючай базы мянушак аб'ядноўваюцца ў семантэмы, якія і выконваюць ролю канцэптаў ідэнтыфікацыі. З улікам актуалізацыі ўнутранай формы пры ўтварэнні мянушак семантэмы адлюстроўваюць базу арыентацыі суб'екта пры вылучэнні асобы (пад арыентацыйнай базай разумеецца сукупнасць уласцівасцей, прыкмет, атрыбутаў цела і псіхікі чалавека, якія выяўляюць яго індыўдуальную сутнасць). Вось чаму працэс фарміравання і аб'ектывізацыі індыўдуалізуючага значэння залежыць ад суб'ектывізацыі базы арыентацыі, па-першае, ад спосабаў аб'ектывізацыі семантэм, па-другое.

Семантэма А. «Гаварыць (хутка, шмат) — паспешна расказваць — дакучаць пустой гаворкай — балбатаць». Першы варыянт успрымання хуткай, паспешнай, бяссэнсавай гаворкі звязваецца з актыўнай работай губ і языка рэферэнта; непасрэдна гэта выражаецца імітаваннем з дапамогай гукапераймальнага спалучэння /б/-/л/-/б/.

Балáба, Балэ́ба (Каменка), *Балéбка* (з паясненнем інфарманта (інф.— далей): «Баль-баль-баль», — разгаварваў так) (Забалоцце); *Балáболка* (Хамінка); *Болбо́ўха* (Махнавічы), *Болбаце́нь* (інф.: «Болбачень без болбатні, як без воздуху» (Здудзічы); *Байло́ўка* (інф.: «Балбатаў багата» (Малевічы).

Другі варыянт аб'ектывізацыі семантэмы абмежаваны выкарыстаннем лексем з нетрадыцыйнай, «небудзённай» спалучальнасцю сем, напрыклад, «стукаць, біць — балбатаць». Адзначаны перанос выконвае мянушкаўтваральную функцыю: выкарыстоўваючыся ў якасці сродка антрапанімізацыі прадметных назоўнікаў, ён пераводзіць іх з аднаго стацыянарнага стану ў другі.

Бомкаць «стукаць» — *Бомкач* «аб тым, хто шмат гаворыць, бубніць» — В. К. — (Ястрэбень) (значэнне матывуючых лексем падаецца з улікам нарматыўных, дыялектных і рэгіянальных слоўнікаў, спіс якіх прыводзіцца ў канцы артыкула); *гокаць* «стукаць, біць, калаціць» — *Гокала* (інф.: «Ён гаворыць, як бы заікаецца, дажэ не разбярэш, што ён гаворыць» (Малевічы); руск. дыялектн. *долдонить* «стукаць, дзяўбіць (аб птушках); «гаварыць, паўтараць адно і тое ж» (Асав., 144) — *Дабон* (Даменка, Замошша), утварэнне мянушкі суправаджаецца спрашчэннем лд — д; *лопат* «аднастайны, прыглушаны гук» — *лапатаць* «дакучліва, шмат гаварыць, балбатаць» — *Лапатоўха* (Бяляўка); *тарабаніць* «брынкаць, стукаць, балбатаць» — *Тарабанка* (інф.: «Ужэ ж... Тарабанка. Аж галава забалела ад яе гаворак» (Хамінка); *тарадайка* «лёгкая павозка» — *Тарадайка* (інф.: «Дзед гаворыў богата» (Іванава Слабада); *малаток*, с саазначэннем «біць, калаціць» — *Малаток* (інф.: «Гаворка, як бы гвоздзі забівае» (Малевічы); *церніца* «механізм, з дапамогай якога апрацоўваюць лён і каноплі» — *Церніца* «так называюць гаваркую жанчыну ў в. Сярэднія Печы» — В. К. Аб гукамоўным саазначэнні лексемы сведчыць загадка: «За сценою каменною брэша сучка без чэрава» (Церніца). Зразумела, што асновай пераносу з'яўляюцца гукі працуючага механізма.

Семантэма Б. «Моцна, гучна (крычаць, спяваць, гаварыць) — шумець — сварыцца». Выбар лексем для аб'ектывізацыі семантэмы Б абумоўлены арыентацыяй на ўспрыманне якасцей голаса, маўлення адпаведна іх высотным і тонавым змяненням пры шуме, крыку. Характарыстыка шуму, крыку, плачу палярызавана прыкметамі: звонкі — гучны — доўгі — высокі; працяглы — адрывісты — рэзкі — прарэзлівы — шумны. Ацэнчаная парадыгма арыентацыі суб'екта вылучаецца з улікам каранёў: *гак*- «гук удара», *гуд*- «звонкі працяглы гук», *галай*-/*халай*- «гукаўвасабленне шуму, крыку» (ЭСБ), *зык*- «рэзкі, звонкі, працяглы», *роў*-, *рэў*- «моцны, адрывісты гук».

Непасрэдна матывуючымі мянушкі з'яўляюцца гукапераймальныя дзеясловы, якія характарызуюцца спалучальнасцю: шумець — моцна гаварыць, размаўляць — плакаць — сварыцца.

Гудзец «манатонна гаварыць; мармытаць, сварыцца; плакаць, галасіць» — *Гудок* «аб тым, у якога звонкая, працяжная мова, голас» — В. К. — (Бяляеўка); параўн. *Гудзеня* «мянушка людзей, якім характэрна доўгае вымаўленне» (СПГ, 1, 409). Не выключана матывуючае *гудзіць* «хаяць, асуджваць, ганіць». *Гакаць* «моцна гаварыць» — *Гак* (інф.: «Гак сарвецца, як гром з неба» (Здудзічы); *галакаць* «крычаць, гучна гаварыць», укр. *галайкаці*, *галакаты* «крычаць», руск. паўн. зах. *галачить*, *галашить* «гарлаіць, крычаць, шумець, сварыцца» (Даль, 1, 341) — *Галай* — *Галаі* (Тураў); *зыкаць* «крычаць, галасіць, плакаць; шумець; моцна, гучна, рэзка крычаць» — *Зык* (інф.: «Кожнага любіць абгаварыць» (Малевічы). *Халай* — *Халайкі* — *Халайковы* (інф.: «Ветраны чалавек» (Нісімкавічы). Індывідуалізуючыя семы: «крычаць, шумець, балбатаць, хваліцца» — вылучаюцца з улікам: халайда «пустамалот» (Юрч., 209), халайдра «балбатун, хвалько, самахвал» (СПГ, 1, 28).

У мянушках, якія суадносяцца з «зааморфнымі» каранямі *роў*-, *рэў*-, ацэнка асаблівасцей маўлення, голаса рэферэнта дапускае параўнанне з гукам жывёл. Гэта ўзмацняе вобразны змест мянушак.

Рэўці, *раўці* «моцна (гаварыць, спяваць, крычаць, плакаць)» — *Рэўко* (інф.: «Рыкаў громко» (Букча), *Рэўкі* (інф.: «Голасна крычаць глушкоўцы» (Баравое); *рыкаць* «груба, рэзка, адрывіста крычаць на каго-небудзь» — *Рычоў* («крычаў, рычаў» (Тураў).

Другая разнавіднасць матывуючай базы для аб'ектывізацыі семантэмы Б характарызуецца лексемамі *горла*, *бура*, *грамафон*, *гайдабура*. Выкарыстанне іх у якасці мянушак выклікана сінэстэзіяй, асацыяцыяй па сумежнасці: «шум/крык — крыніца шуму, крыку — называнне асобы» і асацыяцыяй па падабенству, на аснове актуалізацыі слухавых уражанняў пры ўспрыманні шуму. Празмерная сіла голасу звязваецца ў народным усведамленні з горлам.

Горлаўн (інф.: «Чутно за два кіламетры» (Мардвін), *Горлаўн* (інф.: «Моцна гаварыць» (Іванава Слабада), *Горлаўн* (інф.: «Надрываецца ад сваёй прывычкі крычаць» (Здудзічы).

У кантэксте пераносу па ўпадабленню фіксуецца мянушка *Грамафоніха* (інф.: «Крыкуха». (Крынічаны). Асобая, камічная афарбоўка мянушкі набываецца ў сувязі з нязвычайным аб'ектам супастаўлення, які знаходзіцца, аднак, у рамках паняцця «крыніца шуму, крыку».

Трэба адзначыць, што кантамінацыя двух уяўленняў: нейтральнага і экспрэсіўна (вобразна) маркіраванага — тыпова для мянушкаўтварэння. Прыкладам можа служыць мянушка *Казамеля* — *Казамелі* (інф.: «Казамелі разгаворамі трацяць дарма ўрэмя» (Здудзічы), якая узнікла на падставе падобных па значэнню казаць і малоць (языком).

Аб кантамінацыі ўяўленняў «шум» — «бура» сведчаць: *Бура* (інф.: «Бурны, шумны» (Засінцы), *Гайдабура* (Гарадзец). Структура апошняга ўскладнена каранёвай варыянтнасцю *гай*-/*гал*-, дзе /j/ суадносіцца з /л/ пад уплывам фарманта д/а/. Параўн. *гай* «шум», руск. дыялектн. *галяць* «сварыцца» (Асав., 107), *галда* «крыклівы, бранчлівы» (Мірт., 55).

Семантэма В. «Гаварыць невыразна (няясна) — картавіць — гугніць». Асноўную ролю ў мянушкаўтварэнні на базе адзначанай семантэмы

выконваюць гукапераймальныя спалучэнні — аналагі паняцця «невыразна, няясна».

Гукапераймальныя матывуючая база прадстаўлена спалучэннямі: /г/-/м/-/л/, /г/-/м/-/з/, /х/-/м/, /з/-/м/, /м/-/н/, /д/-/в/-/л/. Шырока адкрытыя націскныя /э/ — /о/ — /а/ у структуры каранёў, асабліва ў спалучэнні з пачатковым фрыкатыўным /г/ таксама экспрэсіўна маркіраваны.

Гамзўн (Замошша), *Гомза* (інф.: «Плоха размаўляе, гамзаіць» (Здудзічы) — *гомзаць*, *гамзаць* «гугніць, гаварыць няясна, гаварыць у нос»; *Гэмала*, ён жа *Дэвала* (інф.: «Груба гаворыць» (Перасвятое); *Хомкало*, *Хамкало* (інф.: «Хамкало як захамкае — нічога не разбярэш» (Марохарава) — *хамкаць* «гугнявіць, гнусавіць»; *Хомэра* (Тур. — параўн. *хомейць* «кепка гаварыць», *хамрыць* «гугнявіць» (Тур., V, 224—225); *Турлік*, ён жа *Турло* (інф.: «Груба гавора» (Бяляеўка) — *турлу/ы/каць* «буркаваць»; *Зэма* (інф.: «Гугніць пад нос» (Хлупін) — параўн. руск. дыял. *зекмаць* «гаварыць невыразна» (СНРГ), *Мўня* — *Мўніны* (інф.: «У нос гаварыць» (Марохарава).

Гукаперайманне — толькі адзін варыянт аб'ектывізацыі семантэмы, прычынай невыразнай мовы можа выступаць сам язык, мянушкаўтварэнне, у сувязі з гэтым, імкнецца да выкарыстання лексем, якія характарызуюць работу ці якасці языка.

Павел Суконка (інф.: «Мямліць, язык суконны» (Сярэдня Рудня). Мянушка — вынік кандэнсацыі метафарычнага спалучэння «з суконным языком» — «аб невыразнай, грубай гаворцы». *Салапёт* (інф.: «Салопе, гугніць» (Бывалькі) — параўн. *солупаць* «лізаць языком, висоўваць язык» (Нас., 599); *Кавэра* (інф.: «Каверкае словы» (Дабрынь). На аснове ўнутранай формы магчыма сувязь з *каверт*, *каверць* «невялікае ўзвышша, ямка на лузе» (Тур., II, 176), як аб чым-небудзь намерана выгнутым. Акрамя гэтага, магчыма матывуючае *каверыць* «скажаць гучанне слова, няясна вымаўляць», якое параўноўваюць з руск. дыял. *верать* «плесці (лапці, снасі), *верать* «ілгаць, расказваць байкі» (ЭСБ, IV, 21). Аб дапушчэнні пераноса «балбатаць, выконваючы пры гэтым якую-небудзь работу» сведчыць мянушка *Сукала*, якая характарызуецца інфармантам: «Хто прыляпіўся, прысучыўся» (Нісімкавічы). Непасрэдна матывуючае — *сучыць* (ніткі), руск. дыял. *суцить* «балакаць, пляткарыць» (Гер., 79), *сукать* «сучыць (ніткі), пляткарыць» (Дабр., 888). Мянушкаўтварэнню можа спрыяць перанос «стукаць — балбатаць». Аб гукаімітацыйным характары лексемы сведчыць загадка: «В лесі, в лесі тарарай брэша» (Сукало) — (Раман., I, 319).

У артыкуле прадстаўлена толькі частка мянушак, якія ацэньваюць мову і вымаўленне асобы. Улік разнастайных спосабаў для аб'ектывізацыі аднаго і таго ж паняцця, для актуалізацыі адной і той жа ўнутранай формы ўзбагачае нашы веды аб імёнаназыўной дзейнасці чалавека.

Супрацьпастаўленне дыскрэтнага бясперапыннаму ў сістэме мовы праяўляецца і ў супастаўленні гукавой матывуючай прыкметы працэсуальнай, гукапераймальнай матывуючай базы — лексіка-семантычнай. Так распаўсюджаная сярод мянушак імітацыя маўлення, голасу рэфэрэнта дае магчымасць разглядаць мянушкі ў якасці «іканічных» знакаў, семантыка якіх сведчыць аб «непасрэдным» сутыкненні з рэфэрэнтам.

Характэрнай рысай мянушкаўтварэння з'яўляюцца міжлексемныя і ўнутрысемныя пераносы. Перанос па сумежнасці або падабенству апрача таго, што ён выступае сродкам пераходу прадметных назоўнікаў у разрад антрапонімаў, арганізуе вобразнасць і выразнасць зместу: «адзінства двух уяўленняў», якое узнікае пры гэтым, дае падставу гіпербалізавана ацэньваць рэфэрэнта. Мянушкаўтварэнне таму нярэдка напраўлена на выяўленне экспрэсіўнага варыянта да ўжо названай рэаліі.

Мянушкаўтварэнне, нарэшце, характарызуецца варыянтнасцю як базы арыентацыі суб'екта, так і матывуючай базы. У далейшым на аснове ўсіх дапушчальных сродкаў і спосабаў аб'ектывізацыі семантэм мажліва выяўленне тыпалогіі варыянтнасці. Гэта дасць магчымасць для ўсебаковага апісання антрапанімізацыі.

Гер.—Герасимов М. К. Словарь уездного Череповецкого говора // Сб. ОРЯС. СПб., 1910. Т. 87. № 3; Даль—Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка. М., 1955. Т. 1—4; Дабр.—Добровольский В. Н. Смоленский областной словарь. Смоленск, 1914; Мірт.—Миртов А. В. Донской словарь: Материалы к изучению лексики донских казаков. Ростов-на-Дону, 1929; Нас.—Насович І. І. Слоўнік беларускай мовы. Мінск, 1983; Асав.—Словарь современного русского народного говора д. Деулно Рязанского района Рязанской области / Под ред. И. А. Оссоветского. М., 1969; Раман.—Романов Е. Р. Белорусский сборник. Киев, 1886. Т. 1; СНРГ—Словарь русских народных говоров. Л., 1966—1977. Вып. I—XVII; СПГ—Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча. Мінск, 1979—1986. Т. 1—5; Тур.—Тураўскі слоўнік. Мінск, 1982—1987. Т. 1—5; ЭСБ—Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. Мінск, 1978—1989. Т. 1—5.

М. Ф. КУНТЫШ

О НОМИНАЦИИ ПЕРСОНАЖЕЙ В РАССКАЗАХ А. П. ЧЕХОВА

Персонаж объединяет в себе многие сюжетно-фабульные ходы, некоторые из них существуют именно и только для него. Являясь элементом художественной структуры, литературный персонаж участвует в текстообразовании произведения. Обозначения персонажей, образуя длинные цепочки повторов, обеспечивают связность текста и представляют тему повествования. Проанализируем особенности обозначений персонажей в десяти рассказах А. П. Чехова 1887—1899 годов¹.

Обозначение персонажа через имя собственное, как правило, стилистически нейтрально в художественном контексте. Это могут быть номинации по фамилии, имени, отчеству, прозвищу, уменьшительно-ласкательному имени. В качестве обозначений персонажа выступают и имена нарицательные. В рассказах встречаются, во-первых, номинации по полу (и наиболее общее обозначение через существительное «человек»), конкретизируемые относящимися к ним определениями, дающими читателю представление о внешности и душевных качествах персонажа; во-вторых, относительные обозначения: по родству и по взаимоотношениям с героями произведения; в-третьих, разнообразные номинации по роду занятий, возрасту, особенностям внешности, по выполняемой в данный момент функции. Еще одну группу номинаций составляют существительные с оценочной семантикой.

«Существенную роль играет выявление выбора автором субъектных форм речи, т. е. носителей, что определяется, в конечном счете, его позицией, идейным замыслом произведения. Субъект речи может быть не назван, «растворен» в тексте как повествователь — выразитель авторской позиции, или, наоборот, выдвинут, как рассказчик, который становится в сказовом повествовании не только субъектом, но и объектом речи»².

По способу повествования анализируемые рассказы распределяются таким образом: шесть из них являются повествованием от третьего лица, рассказы «Красавицы» и «Страх» являются повествованием от первого лица, «Человек в футляре» и «О любви» представляют собой по композиции «рассказ в рассказе». Можно говорить о двух рассказчиках в произведениях этого типа. Общую экспозицию дает повествователь, потом вступает основной рассказчик, авторское повествование обрамляет рассказ героя. Рассмотрим особенности в обозначениях героев-рассказчиков.

Отмечается большая роль местоимений первого лица как основного средства обозначения героя-рассказчика (нужно учесть и совместные обозначения героя-рассказчика и других персонажей через местоимение первого лица множественного числа). В то же время нельзя обойти молчанием тот факт, что роль местоимений первого лица в тексте находится в прямой зависимости от функции героя-рассказчика в произведении. Так, в рассказах «Красавицы» и «О любви» рассказчик является цент-